

Teknolojik Gelişmeler Işığında Osmanlı-Amerikan Silah Ticaretinin İlk Dönemi

The First Phase of Ottoman-American Arms Trade in the Lights of Technological Developments

Metin ÜNVER*

Öz

19. yüzyılın ortalarında, çeşitli alanlarda önemli atılımlar yapan Amerika Birleşik Devletleri'nin ön plana çıkmaya başladığı sanayi dallarından birisi de silah üretimi olmuştur. Getirdiği yeni üretim teknikleri, tüfeklerin dizaynı ve özellikle interchangeable özelliği neticesinde Amerikan üretim modeli bu konuda kısa süre içinde Avrupa ve İngiltere'de taklit edilmeye başlanmıştır. Bu dönemde Rusya ve Mısır'da olduğu gibi bir askeri yenileşme ve organizasyon gerçekleştiren Osmanlı Devleti adı geçen iki devlet gibi Amerikan silah sanayisinden yararlanmak istemiştir. Bu çalışma resmi ilişkileri 1830'da başlayan iki ülkenin bu sırada kısa süreli de olsa yakınlaşmalarına gerekçe olan teknoloji transferinin ikinci defa 1860'lı yıllarda tekrar etkili olması ile gelişen sürecin ilk dönemini ele almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hafif Silahlar, Osmanlı Devleti, Amerika Birleşik Devletleri, Springfield Tüfeği, Enfield Tüfeği, Interchangeable Tüfekler.

Abstract

Arms manufacturing was one of the areas along side with various other industrial fields the United States of America began to emerge as a leading power in the middle of the nineteenth century. In this respect the US system of production began to be imitated both in the Europe and England due to the new techniques of manufacturing, design of the rifles, and particularly their being interchangeable.

---

* Yrd. Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü;
munver@istanbul.edu.tr

Undertaking a comprehensive military change and re-organization like the case in Russia and Egypt then, the Ottoman government also wanted to benefit from the American arms industry. This article deals with the first phase of the technology transfer between the Ottoman Empire and United States of America during the 1860s for a second time, the formal relations of the two countries began in 1830 when the transfer of technology played the sole role, albeit short, that brought the two countries closer.

Keywords: *Small arms, Ottoman Empire, USA, Springfield Rifle, Enfield Rifle, Interchangeable Rifles.*

Türk-Amerikan ilişkilerini ele alan çalışmalarda daha çok siyasî ve ticarî ilişkiler, Ermeni meselesi, Protestan misyonerlerinin Osmanlı topraklarındaki faaliyetleri konularına ağırlık verilmiş, bu arada iki ülke ilişkilerinde önemli bir yere sahip teknoloji konusu çoğu zaman arka planda kalmıştır. Hâlbuki Amerikan teknolojisi 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kıta Avrupa'sı ve İngiltere'de üstünlüğünü ilan etmiş ve örnek alınmaya başlanmıştı. Gemi inşa teknolojisi ve tersanecilik konusundaki atılımlarıyla yüzyılın ilk yarısında dikkat çekerek, zamanın önemli denizci devletlerinden İngiltere'ye ciddi bir rakip olduğunu gösteren Amerika, kısa bir süre sonra da hafif silah sanayinde gerçekleştirdiği buluşlarla adından söz ettirecek ve öncelikle Rusya ve Osmanlı Devleti gibi 19. yüzyılın ikinci yarısında teknolojik yenilik arayışı içinde olan devletlerde pazar bulacaktır. Osmanlı Devleti'nin Amerika ile gerçekleştirdiği silah ticareti iki dönemde değerlendirilmelidir. Ticaretin ilk döneminde Osmanlı Devleti doğrudan Amerikan hükümetinden; ikinci döneminde ise Amerikan özel silah şirketlerinden silah satın almıştır.

Osmanlı Devleti'nin 1860 sonrasında izlediği silahlanma politikası üzerine çeşitli zamanlarda yapılan değerlendirmeler, tam manasıyla ithal ikameci bir anlayışla hareket edilmesinin dışa bağımlılığı getirdiği yönündedir. Bununla beraber, Osmanlı Devleti'nin 1860-1870 yılları arasında, aynı zamanda Osmanlı-Amerikan silah ticaretinin ilk dönemine denk gelen süreçte takip ettiği silahlanma politikası Avrupa'daki türdeşleriyle neredeyse birebir benzeşen hedefler ve yöntemler içermektedir. Tam olarak ifade etmek gerekirse bu süreçte Amerika'da başlayan interchangeable silah üretimi ve makine kullanımı (machine-tool precision) Avrupa'da taklit edilmiştir. 1860'larda çelik namlulu kuyruktan dolar tüfek üretimi demir namluya sahip ağızdan dolar tüfek üretiminin önüne geçmiştir. Bunun üzerine birçok orduda ağızdan dolar tüfeklerin kuyruktan dolara çevrilmesi için çalışmalar başlamıştır. Örneğin İngiliz askeriyesi elindeki

ağızdan dolar eski Enfield tüfeklerini Amerikalı J. Snider tarafından geliştirilen kuyruktan dolar Snider sistemine dönüştürmüştür. Tasarrufta bulunmaya çalışan diğer ülkeler de eski tüfekleri elden çıkarmak yerine aynı yönteme başvurmuşlardır. Ağızdan dolar tüfeklere kuyruk aksamı eklenmesi bu dönüşümde pratik ve etkili bir yöntem olarak kullanılmıştır. Ayrıca madeni fişekler terk edilerek konik mermi kullanımına geçilmiştir¹. Aşağıda incelendiği üzere Osmanlı Devleti de aynı şekilde davranarak, yerel üretimi modernize etmeye ve gelişen teknolojiyi üretime adapte etmeye çalışmıştır. Dönemin devlet adamlarının, dışa bağımlı hale gelmeden, üretimin yerel olarak yapılması ve teknoloji transferi konuları üzerinde hassasiyetle durdukları anlaşılmaktadır.

Osmanlı devlet adamları, ilk dönem itibariyle teknoloji transferine yönelik ciddi bir yaklaşım içindeydiler. Özellikle Tophane Müşiri Halil Paşa ve Avrupa'dan silah satın almak üzere görevlendirmiş Komisyon üyelerinin bu konuda ciddi gayret içinde oldukları anlaşılmaktadır. Bununla beraber, sürecin ikinci aşamasında ithal ikameci anlayış ağır basmış ve özellikle 1870 sonrasında, Rusya ile olası bir savaş ihtimalinin de etkisiyle büyük oranda silah ithalatına girişilmiştir. Rusya'nın Karadeniz'in kapalılığı ilkesinin kaldırılmasını gündeme getirmesi üzerine, Sadrazam Âli Paşa'nın İngiliz Elçisi Elliot ile yaptığı konuşma bu faktörün boyutunu bir nebze de olsa ortaya koymaktadır. O an Rusya'dan gelecek bir saldırı beklentisi içinde bulunmayan Âli Paşa'yı asıl tedirgin eden, ilerleyen dönemdeki bir Rus askeri harekâtı durumunda silah tedariki ve finansmanının sağlanmasıydı. Paşa böyle bir durumda İngiliz Hükümeti'ne bel bağlayıp bağlayamayacağını sorduğu İngiliz elçisi Elliot'tan, mevcut kuyruktan dolar tüfeklerin sayıca az olduğu, ayrıca bir Osmanlı-Rus savaşı durumunda İngiltere'nin tarafsız kalacağından, Osmanlı Devleti'ne silah yardım etmenin mümkün olmayacağı cevabını almıştı². Bu konuşma, Amerikan silah teknolojisinin ve piyasasının sunduğu imkânların Osmanlı Devleti açısından önemini açıkça ortaya koymaktadır. Osmanlı Devleti'yle aynı dönemde Rusya'nın da benzer arayışlar içinde olduğu ve silah ithalatına yöneldiği biliniyor. Rusya'nın silah ithalatında izlediği politika da aynı şekilde, dışa bağımlı hale gelmek yerine teknolojinin kendisini ithal etmek olmuştur³.

Bu dönemde aynı zamanda, 1863'te vali atanan İsmail Paşa'nın ayrılıkçı politikaları nedeniyle Osmanlı Devleti'ne bağlı bir vilayet olan Mısır ile merkezi hükümet arasındaki ilişkilerin giderek gerildiği bir süreç yaşanmaktaydı. İsmail Paşa en çok üzerinde durduğu konulardan olan güçlü

---

1 Jonathan A. Grant, *Rulers, Guns and Trade in the Age of Imperialism*, London 2007, s. 16.

2 W. E. Mosse, "The End of the Crimean System: England, Russia and the Neutrality of the Black Sea, 1870-71", *The Historical Journal*, IV/2, 1961, s. 169.

3 Jonathan A. Grant, *Rulers, Guns and Trade in the Age of Imperialism*, s. 16-17.

ve iyi donatılmış bir ordu oluşturmak için yabancı ülkelerden getirdiği askeri uzmanların yardımına başvurmuştur. İsmail Paşa'nın ordunun yeniden yapılanmasında Amerikalı subaylara önem vermekteydi hatta bunlar sistemli bir şekilde ordudan uzaklaştırılan Türk subayların yerini almaktaydılar⁴. İsmail Paşa Amerika'dan sadece askeri personel değil önemli miktarda silah da ithal ediyordu. Şüphesiz ilişkilerin gergin olduğu bir dönemde İsmail Paşa'nın dikkat çekici askerî yatırımları Bâbîâlî'yi son derece rahatsız etmekteydi. İki taraf arasındaki krizin, Süveyş Kanalı'nın açılması sürecinde, 1869'da zirveye tırmandığı bir dönemde özellikle Âlî Paşa'nın çabalarıyla hazırlanan ve Osmanlı Hükümeti'nin takip ettiği başarılı diplomasi neticesinde İsmail Paşa'nın kabul etmek zorunda kaldığı 29 Kasım 1869 tarihli imtiyaz fermanında Osmanlı Devleti'nin bu anlamdaki kaygılarını gidermeye yönelik düzenlemeler de vardı. Zira söz konusu fermenda Mısır'ın satın aldığı silah ve gemileri Osmanlı Devleti'ne vermesi şartı da yer alıyordu. Bunun üzerine İsmail Paşa Amerikan Remington silah şirketinden satın aldığı iki yüz bin iğneli tüfeği Osmanlı Devleti'ne devretmek zorunda kalmıştır⁵. Bununla birlikte bağımsızlık düşüncelerinden vazgeçmeyen Hıdiv İsmail Paşa, yaklaşık bir yıl sonra yeni bir girişimde bulunarak, Amerikan şirketlerinden yüz elli bin civarında tüfek ile yüklü miktarda mühimmat satın almıştır⁶.

Burada öncelikle Osmanlı Devleti, Rusya ve Mısır'ın yollarının hemen hemen aynı tarihlerde Amerika Birleşik Devletleri ile kesişmesine neden olan teknolojik yenilikler ve sonuçların neler olduğu sorusunu cevaplamak gerekmektedir.

I

İngiltere ile yapılan bağımsızlık savaşı ve akabinde yaşananlar, Amerika'da teknolojik gelişmeye milli bir mana yüklemiştir. Siyasî bağımsızlığın, ekonomik bağımsızlıkla doğru orantılı olduğunun anlaşılması neticesinde, ülke genelinde millî bir sanayinin oluşup gelişmesini teşvik için birçok cemiyet kurulmuştur⁷. Bu arada bölgedeki güç dengesini yeniden lehine çevirerek, kayıplarını en aza indirmek isteyen İngiltere'nin olası bir müdahalesi, birtakım askerî önlemlerin alınmasını da kaçınılmaz kılmaktaydı. Bilindiği üzere Amerika teknolojik altyapısını Avrupa'dan sağlamıştır. Bu anlamda Amerikan Bağımsızlık Savaşının silah kaynağı da

4 Bu tutumdan Mısır ordusunda etkin konumlarda bulunan Fransızlar da ciddi şekilde rahatsız olmuşlar ve İsmail Paşa'ya Amerikalı subayların istihdam edilmemesine yönelik baskı yapmışlardır: Hayrettin Pınar, *Tanzimat Döneminde İktidarın Sınırları. Bâbîâlî ve Hıdiv İsmail*, İstanbul 2012, s. 54-55.

5 Hayrettin Pınar, *a.g.e.*, s. 110-111, 120.

6 Hayrettin Pınar, *a.g.e.*, s. 122-123.

7 Jennifer Clark, "The American Image of Technology from the Revolution to 1840", *American Quarterly*, 39/3, 1987, s. 435-436.

Fransa'dır⁸. Olası dış müdahale söylentileri nedeniyle Amerikan Savunma Bakanlığı'nın silahlanma ve düzenli silah üretimine geçilmesi yolunda 1794'te yaptığı tavsiyeleri dikkate alan Başkan Washington, kurulması önerilen silah fabrikalarının yerini Springfield (Massachusetts) ve Harpers Ferry (Virginia) olarak belirledi⁹. 1795'te Springfield'de, 1801'de ise Harpers Ferry'de silah üretimine başlandı. Üretimde ise Fransız tüfekleri model alınmaktaydı¹⁰.

Literatüre "American system of manufactures" yani Amerikan sistemi üretim olarak geçen, ürün bileşenlerinin tamamının standart evsaf ve ölçüler dahilinde yoğun makine kullanımı ile üretildiği bir yerli sanayinin oluşumu ve gelişiminde hürriyeti koruma düşüncesi önemli bir faktör olmuş ve paralelinde gelişen askerî sanayi, sivil sanayiye öncülük etmiştir. On dokuzuncu yüzyılın ilk çeyreği Amerika için ağırlıklı olarak, Avrupa'nın bilgi birikimini transfer etme dönemidir¹¹. Bağımsız Amerika'nın, bilgi birikiminden istifade ettiği ülke yine Fransa olmuştur. Yüzyılın ortalarına kadar teknik bilimler ve matematik gibi birçok alandaki ders kitabı ve eserin ya Fransızca asılları ya da İngilizce tercümeleri Amerikan okullarının başlıca öğretim materyallerini oluşturuyordu¹². Aynı dönemde çeşitli Fransız uzmanlar başta mühendislik olmak üzere değişik sahalarda Amerikan Hükümeti'ne hizmet etmişlerdir. Mesela meşhur Fransız eğitimci ve inşaat mühendisi Benoit Claudius Crozet (1789-1864) 1816'da Amerika'ya yerleşmiş ve Amerika'nın ünlü askerî okulu *West Point*'te profesör unvanıyla 1823'e kadar ders vermiştir¹³. Bu dönemin öncelikli iki gündem maddesi, ülkede bir savunma sistemi kurulması ve millî bir ekonomi oluşturulması konularıydı¹⁴. Millî bir savunma sanayisi meydana getirmek için *Springfield* ve *Harpers Ferry*'de 800 bin dolar bütçe ile yürütülen silah üretimi çalışmaları çok önemliydi.

---

8 Bağımsızlık savaşı sırasında Pliarne ve Penet adlı iki Fransız ve Parisli Dr. Barben'in yardımı ile Amerikalılar toplam 25.000 adet 1763 model Fransız piyade tüfeği ithal etmişlerdir. Bu ithalat Caron de Beaumarchaus adlı Amerikan bağımsızlığının diğer bir ateşli destekçisi vasıtasıyla sürdürülmüş ve Fransa'dan büyük miktarda *charleville* tüfeği tedarik edilmiştir: James E. Hicks, Fred Porter Todd, "United States Military Shoulder Arms, 1795-1935", *The Journal of the American Military History Foundation*, 1/2 (Summer 1931), s. 76.

9 Merritt Reo Smith, *Harpers Ferry Armory and the New Technology, The Challenge of Change*, New York: Cornell University Press 1980, s. 28-29.

10 James E. Hicks, Fred Porter Todd, "United States Military...", s. 77-78.

11 Hugo A. Meier, "American Technology and Nineteenth Century World", *American Quarterly*, 10/2, (Summer 1958), s. 121-122.

12 Forest G. Hill, "Formative Relations of American Enterprise, Government and Science", *Political Science Quarterly*, 75/3, (September 1960), s. 405-406.

13 Forest G. Hill, *aynı yer*.

14 Amerikan Savunma Bakanlığı'nın ülke genelinde yürüttüğü coğrafi, topografik, jeolojik, madencilik, botanik, meteorolojik, hayvancılık ve etnografyaya yönelik çalışmalar ve bu alanlardaki bilimsel bilgi gelişimine katkıları hakkında geniş bilgi için bkz: Forest G. Hill, "Formative Relations of American...", s. 407-413.

Amerika'da askerî sanayi, kamu teşebbüsü olarak ortaya çıkmış ve gelişmiş olmakla beraber, Hükümet bu alanda özel teşebbüsün eşgüdümü olarak gelişmesine yönelik gerekli teşviklerde bulunmuştur. Bu anlamda Amerikan Hükümeti top, hafif silahlar ve mühimmat alımında iç piyasaya yönelmiş ve özel sektörden silah alımına gitmiştir. Sürecin en başından itibaren hükümetin silah üretimi konusunda özel sektördeki üreticilere karşı tutumu ve parçaların üretiminde insicama önem vererek, kontratları buna göre düzenlemesi Amerikan sisteminin temellerini oluşturmaktadır¹⁵. Amerikan Harp Dairesi'nin, 19. yüzyılın başlarında John Hall ve Simon North adlı girişimcilerle silah üretimi üzere imzaladığı kontratlarda birincil kaygısını maliyet değil üretilen silahların *interchangeable* yani silahlar arasında parça uyumunun olması meselesi oluşturmaktaydı.

Bileşenleri interchangeable silah üretiminin ilk savunucusu Napolyon döneminin topçu zabiti ve mühendisi Jean-Baptiste de Gribeauval (1715-1789)'dır. General Gribeauval bir tüfek ustası olan Honoré Blanc'ı himaye ederek, Fransız Tophanesi'nde istihdam etmiştir. 1786'da Vincennes şehrinde bir tüfekhane kurarak, Blanc'ın burada silah parçalarının aynı ölçü ve evsafa üretilebilmesi (uniformity) üzerine çalışmalar yapması için maddi destekte bulunmuştur. Gelişmeleri yakından takip eden Amerika'nın Fransa'daki elçisi Thomas Jefferson, Blanc'ın interchangeable tüfek üretmek konusundaki çalışmaları hakkında ülkesini bilgilendirmiş; 1789'da Gribeauval'un ölümü ile hamisiz kalması üzerine Blanc'a Amerika'ya gitmeyi teklif etmiştir. Jefferson, Blanc'tan olumsuz cevap aldığı gibi, dönemin Amerika Savunma Bakanı Henry Knox'tan da beklediği ilgiyi görememiştir¹⁶.

Fransız askerî düşünce ve pratiğinin Amerikan ordusunun ilk döneminde ciddi etkiye sahip olduğu belirtilmişti. Özgürlük Savaşı ve sonrasında Fransız askerî sanayisi Amerika'da model alınarak, taklit edilmiştir. Bu dönemde bir grup Fransız zabitin Amerika hizmetine girmesi ise iki ülke arasındaki teknolojik bilgi akışına tavassutta bulunmuştur. Amerikan ordusunda hizmet eden Fransız zabitlerden ve Gribeauval sisteminin savunucusu Binbaşı Luis de Tousard'ın, Başkan George Washington'un isteği üzerine kaleme aldığı ve 1809'da basılarak West Point'te ders kitabı olarak okutulan *Amerikan Topçusunun Rehberi* adlı üç ciltlik kitabı ile Amerikan askerî düşüncesine interchangeable bileşenli tüfek üretilmesi fikri tamamen yerleşmiştir¹⁷.

Parçaların interchangeable olmasının, üretim aşamasında makine kullanımını zorunlu kılmadığı gerçeği, belirtilmesi gereken bir husustur. El

15 Joshua L. Rosenbloom, "Anglo-American Technological Differences in Small Arms Manufacturing", *Journal of Interdisciplinary History*, 23/4 (Spring 1993), s. 694-695.

16 David A. Hounshell, *From the American System to Mass Production, 1800-1932*, s. 25-26.

17 David A. Hounshell, *From the American System...*, s. 27.

ile geleneksel olarak yapılan silah üretiminde delme ve bağlama kalıpları (geauge and fixtures) kullanılmak suretiyle aynı hedefe ulaşmak mümkün olsa da Amerikan hükümeti makineli üretimi tercih ederek, yönlendirici olmuştur.

Silah sanayinin kamu dışında da gelişmesi için sivil müteahhitlerle sözleşme yaparak, onları teşvik eden Amerikan Hükümeti, Simeon North ve John Hall ile yapılan sözleşmelerde interchangeable üretim konusu üzerinde hassasiyetle durmuştur. Aslen Berlinli olan Simeon North, Connecticut Eyaleti'nin Middletown şehrine yerleşmiş, tabanca üretimindeki başarısı, Amerikan Hükümeti'nce duyulanca, kendisi ile 1813'te yirmi bin tabanca üretmesi için kontrat yapılmıştır. Söz konusu kontratta *her silah parçasının yirmi bin tabancadan herbiri/herhangi birine tamamen uyarak monte edilebilecek* şekilde üretilmesi maddesi önemlidir.¹⁸ Aynı tarihlerde John Hall, Amerikan Savaş Gereçleri Dairesi'ne kuyruktan dolar tüfek satmaya çalışıyor ve kendisi ile bin tüfeklik bir kontrat yapılması halinde parçaları *interchangeable* olarak üretmeyi teklif ediyordu. Her ne kadar söz konusu teklif reddedilmiş ise de Daire, Hall'den deneme amaçlı, tanesi 25 dolardan yüz tüfek satın almıştır. Tüfekler üzerindeki ilk incelemeler olumlu izlenim vermiş, fakat son defa Springfield'de gerçekleştirilen testlerde başarı sağlanamamıştı. 1818 senesinde Savunma Bakanının özel daveti ile Harpers Ferry'ye giden Hall, burada deneme amaçlı birkaç tüfek üretmiştir. Numune tüfeklerin beğenilmesi üzerine John Hall'a 1819 senesinde bin tüfek imal etmek üzere bir kontrat verilmiştir. Silahlar Harpers Ferry Fabrikası'nda su gücü ile çalışan makineler kullanılarak imal edilecektir. Numune model üzerinde çalışan John Hall, Aralık 1824'te *tektip* olarak, seri tüfekler üretmeye imkân sağlayan makineler (special purpose machines) icat etmiştir¹⁹. Bu tarih, Amerika silah sanayinde interchangeable parçalara sahip silahların seri üretiminin başlangıç tarihi olarak kabul edilmektedir²⁰.

Bu arada, gelişmekte olan Amerikan silah sanayisi üretim aşamasında birtakım değişik yöntemlerin de uygulayıcısı olmuştur. Bunlardan birisi fabrika içi kontrat sistemi (inside contract system) olarak adlandırılabilir yöntemidir. Söz konusu uygulama hükümete ait silah fabrikalarında şekillenmiş ve özel sektörce de benimsenmiştir. Buna göre fabrika yönetimi

18 David A. Hounshell, *From the American System...*, s. 28; Patrick Gaines Thompson, *Historical Importance of the Hall Breech Loading Rifle...*, s. 15.

19 Çalışmalarına Nisan 1820'de başlayan Hall'a Savaş Departmanı ile yaptığı anlaşma gereğince aylık 60 Dolar maaş ve tüfek başına 1 Dolar lisans ücreti ödenecekti. Hall'in yaklaşık beş yıl süren çalışma sürecinin, arşiv belgeleri ışığında bir anlatımı için bkz: Merritt Reo Smith, *Harpers Ferry Armory and the New Technology*, s. 184-251.

20 Paul J. Uselding, "Henry Burden and the Question of Anglo-American...", s. 317; Patrick Gaines Thompson, *Historical Importance of the Hall Breech Loading Rifle...*, s. 17.

kendi çatısı altında makineler, hammadde ve işletme sermayesini temin etmekte, mamul ürünlerin satımını da üstlenmekteydi. Müteahhitlerin sadece üretim aşamasında etkin olduğu bu sistem, öncelikle kamuya ait silah fabrikalarında uygulamaya konmuş olup aksamı *interchangeable* silah üretimini de kolaylaştırıcı bir yöntem olmasının yanında, sermaye sahibi ve silah ustalarının karşılıklı menfaatlerine olan bir üretim tarzı olarak görülmektedir²¹.

Hall tarafından üretilen kuyruktan dolar tüfekler askerî çevreler ve hükümet mahfillerinde olumlu tepkiler almakta gecikmemiştir. Nitekim birçok senatör, yerel milis gruplarını bu tüfeklerle silahlandırmak istiyordu. Hâlbuki Washington'daki teamüllere göre sadece düzenli ordular kamu fabrikalarının ürettiği askerî malzemeyi kullanabilmekteydi. Milis güçler ise sivil esnaf tarafından üretilen silahları kullanırlardı. Söz konusu geleneğin devamı için Hall patentli silahların üretim hakkı sivil üreticilere de verilmiştir²².

II

Amerikan teknolojisi ve özellikle silahları, ilk defa, İngiltere'de 1851 senesinde gerçekleştirilen ve Expo fuarlarının ilki olan uluslararası teknoloji fuarında (*Great Exhibition of the Works of Industry of all Nations*) görücüye çıkmıştır. Fuarı iştirak eden devletlerden birisi de Osmanlı Devleti olup bu amaçla Londra'ya gönderilen görevliler arasından yer alarak izlenimlerini içeren bir risale kaleme alan meçhul zatın da ifade ettiği üzere Amerikalılar, önceleri temkinli yaklaştıkları fuara katılmaya, yoğun tartışmalar sonucunda karar vermişlerdir²³.

21 Nitekim işletmeci sermayedar, üretim aşamasında, üretimin geliştirilmesi, işçilerin takibi ve kontrolü gibi birçok sorun ve sorumluluktan azade olduğu gibi, müteahhid de mamul maddeyi pazarlamak ve işletim sermayesi temin etmek zorunda kalmamaktaydı: John Buttrick, "The Inside Contract System", *The Journal of Economic History*, 12/3 (Summer 1952), s. 205-207.

22 Simeon North'a 1828'de 5.000 Hall tüfeği üretmek üzere bir kontrat verildi. 1833'e gelindiğinde ise Hall ve North tüfeklerinin parçaları tamamen interchangeable olarak tescil edilmiştir: Patrick Gaines Thompson, *Historical Importance of the Hall Breech Loading Rifle...*, s. 16.

23 Risalenin sahibi, fuara davet edilen devletlerin yaklaşımından bahsettiği kısımda: "... herkes hüner ve metâ'ın sergide arz ü ibrâz ile nâ'il-i imtiyâz olacağı düvel-i sâ'irenin cümlesine bildirilmiş ise de birden bire pek inanılmadığına ve bi'l-husûs Amerikalular da'vâ-yı hünerde hepsinden ilerü olduğundan İngilizler bu desîse ile bizden bi's-suhûle hüner kapacaklar deyü çekilmeye kalkışdıklarına mebnî..." ifadesiyle Amerikan kamuoyu ve resmi mahfillerinde fuara katılım konusundan yaşanan tartışmalara atıf yaparken, Amerikan teknolojisinin ulaştığı seviyeyi de tespit ve takdir etmekten de geri durmamıştır:

Amerikalılar bu fuarı kendileri ile sürekli alay eden İngilizler ve Kıta Avrupa'sına karşı teknolojide yakaladıkları seviyeyi ve üstünlüklerini göstererek, kendilerini kabul ettirme fırsatı olarak görmekteydiler. Nitekim birçok diğer ürünün yanında Colt tabancaları ve Robbins & Lawrence tüfeklerinin teknik kapasitesi ve kalitesi İngilizleri oldukça şaşırtmıştır²⁴. Fuarda Colt tabancası bir de madalya kazanmıştı²⁵.

Bu şekilde Amerika'daki teknolojik yeniliklerden haberdar olan İngiliz Hükümeti meseleyi yakından tespit için Amerika'ya, içinde George Wallis ve Joseph Whitworth'un yer aldığı beş kişilik bir komisyon göndermiştir. New York'da 1853'de düzenlenen Uluslar arası Sanayi Fuarına gönderilen İngiliz görevliler arasından yer alan Joseph Whitworth, Amerika'da bulunduğu sürede Springfield ve Harpers Ferry'yi ziyaret etmişti. Wallis ise Springfield'de bulunmuş ve bu iki görevli Amerikan silah teknolojisi ve üretim teknikleri hakkında rapor hazırlamışlardır²⁶. Söz konusu raporlardan sonra 1854'te İngiliz Parlamentosu'nun ülkeye silah temini hususunda en ucuz, hızlı ve etkili şekilde yolların tespiti için bir araştırma kurulu oluşturduğu görülmektedir.

Bu tarihlerde Kırım Savaşı'nın ortasında bulunan İngiltere, geçmiş yıllarda silah temini konusunda zorluklar dahi yaşamıştı. İngiliz Hükümeti silahları Birmingham ve Londra'da kümelenmiş özel silah sektöründen tedarik etmekteydi. Söz konusu üreticilerin silah üretiminde takip ettiği yöntem hiç de kompakt olmayıp, birçok alt kontrat sahibi ile çalışılmakta ve tüfek parçaları sürekli bir atölyeden diğerine sevk edilmekteydi. Nitekim 1855 yılında yapılan bir araştırma İngiltere'de tüfek parçası üretenler arasında 32 değişik uzmanlık alanı; söz konusu parçaları birleştirip, tek bir tüfek vücuda getirmek için ise 16 uzmanlık alanı olduğunu ortaya koymaktadır.²⁷ Yapılan incelemeler sonucu ve askeri mahfillerin de teklifi üzerine İngiliz Hükümeti Amerikan Springfield ve Harpers Ferry fabrikalarını örnek alarak Enfield silah fabrikasında Amerikan tarzı silah üretimeye başladı²⁸. Bu amaçla da Amerika'dan büyük miktarda makine satın alınmıştır. İngiliz Hükümeti tarafından makine satın almak üzere

---

Seyahatname-i Londra. Tanzimat Bürokratinin Modern Sanayi Toplumuna Bakışı, İnceleme, Çeviri, Çeviri Yazı: Fikret Turan, İstanbul 2009, s. 130.

24 Merle Curti, "America at the World Fairs 1851-1893", *The American Historical Review*, 55/4 (Jul., 1950), s. 839.

25 Marcus Cunliffe, "America at the Great Exhibition of 1851", *American Quarterly*, 3/2 (Summer 1951), s. 115.

26 David A. Hounshell, *From the American System...*, s. 18.

27 Russel I. Fries, "British Response to the American System: The Case of the Small Arms Industry after 1850", *Technology and Culture*, 16/3 (July 1975), s. 381.

28 David A. Hounshell, *From the American System...*, s. 25.

Amerika'ya gönderilen komite yedi Amerikan şirketine 105.000 Dolar değerinde makine sipariş etmişti²⁹. İngiliz Hükümeti Enfield'de, 1854-1856 yılları arasında, bina yapımı ve makine için 106.526 Sterlin harcayacaktır³⁰.

III

Amerikan teknolojisinin Osmanlı Devleti tarafından ilk defa kullanılması denizcilik sahasında olmuştur. 7 Mayıs 1830'da imzalanan *Türk-Amerikan Dostluk, Ticaret ve Seyr-i Sefâin* anlaşmasına konulan gizli madde, Amerika'da gemi inşası konusunda gerçekleştirilen teknolojik atılımdan Osmanlı Devleti'nin yararlanmak istemesinin bir tezahürüdür³¹. Osmanlı Donanması 1827'de Navarin'de İngiliz-Fransız-Rus donanmaları tarafından ortaklaşa düzenlenen bir baskınla büyük oranda yok edilmişti³². Sultan II. Mahmud bir an önce yeni bir donanma tesisi üzerinde hassasiyetle durmaktaydı. Gizli maddenin Amerikan Senatosunda onaylanmamasından kaynaklanan kısa süreli krizin ardından, 10 Ağustos 1831'de gemi inşa mühendisi Henry Eckford İstanbul'a gelerek, Osmanlı Devleti'nin hizmetine girmiştir³³. Bu dönemde savaş gemisi yapımında Amerikan teknolojisinden üst düzeyde yararlanılmıştır. Osmanlı Devleti'nin Amerikan teknolojisinden denizcilik alanında yoğun olarak yararlandığı bu ilk dönem 1840 yılında sona ermiştir. Amerikalı mühendislere her türlü kolaylık ve desteği sağlayan Sultan II. Mahmud'un ölümü ve Çengeloğlu Tahir Paşa'nın Kaptanpaşalık azli bunda etkili olmuştur³⁴.

29 Merritt Reo Smith, *Harpers Ferry Armory and the New Technology*, s. 19.

30 Russel I. Fries, "British Response to the American...", s. 386.

31 İki ülke arasındaki ticarî ilişkilerin başlangıcı, resmiyet kazanması ve ticarî faaliyetler hakkında detaylı bilgi için bkz. A. Üner Turgay, "Ottoman-American Trade During the Nineteenth Century", *Osmanlı Araştırmaları/The Journal of Ottoman Studies*, III, İstanbul 1982, s. 189-246; Çağrı Erhan, *Türk-Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri*, Ankara 2001.

32 Ali Fuat Örenç, "1827 Navarin Deniz Savaşı ve Osmanlı Donanması", *Tarih Dergisi*, 46, Prof. Dr. Ali İhsan Gencer 'e Armağan-I, İstanbul 2009, s. 37-84.

33 Çağrı Erhan, "1830 Osmanlı-Amerikan Antlaşması'nın Gizli Maddesi ve Sonuçları", *Belleten*, LXII/234, Ankara 1998, s. 457-465.

34 Osmanlı Devleti'nin hizmetine giren ilk Amerikalı mühendis Henry Eckford olup, maiyyetinde 15 gemi inşa ustası ve ustabaşı Foster Rhodes'ı getirmiştir. Uzun görüşmeler sonunda Eckford'un inşa ederek İstanbul'a seyahat ettiği United States adlı korveti 150 bin Amerikan Dolar bedelle satın alan Osmanlı Devlet'i Eckford ile de bir sözleşme yaparak, Tersane'de istihdam etmiştir. Öncelikle bir uskuna inşa eden Eckford akabinde büyük bir firkateyn inşasına başlamışsa ancak kısa bir süre sonra, 12 Kasım 1832'de hayatını kaybetmiştir. Osmanlı Devleti bunun üzerine Foster Rhodes ile bir sözleşme yapılmıştır (Steven M. Selig, *Draughts The Henry Eckford Story*, Arizona 2008, s. 83-87). Aynalikkavak Tersanesi'nde, 1840'a kadar görevine devam eden mühendis Foster Rhodes'in öncülüğünde Nev-eser, Nusretiye, Eser-i Hayr, Mesir-i Ferah, Tair-i Bahri ve Adliye isimleri verilen Amerikan tipi savaş gemilerinin inşası tamamlanmıştır. Amerikalı mühendislerin faaliyetleri

Amerika kaynaklı teknolojinin Osmanlı Devleti'nde ikinci defa yoğun olarak kullanılması, yaklaşık otuz yıllık bir aranın ardından, 1860'ların sonuna rastlamakta ve bu sefer de hafif silah ticareti şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

1866'dan sonra Avrupa ordularında iğneli tüfek kullanımı yaygınlık kazanmıştı³⁵. Bu tarihlerde Osmanlı Devleti de elindeki ağızdan dolma tüfekleri Tophane'de kuyruktan dolma iğneli sisteme dönüştürmeye başlamıştır. Bu uygulama ciddi manada maddi tasarruf ve kısa sayılabilecek bir sürede mevcut silahların modernizasyonuna imkân tanıdı. Amerikan İç Savaşı (1861-1865), silah sanayisinde bir patlamaya yol açmıştır. Savaş süresince üretimlerini en üst seviyede sürdüren Amerikan silah şirketleri, savaşın bitimine denk gelen söz konusu yıllarda, büyük bir darboğazla karşı karşıya kalır³⁶.

Osmanlı Devleti'nin daha önceki dönemlerde de silah ve askerî malzeme ithal ettiği bilinmektedir. Özellikle Yeniçeri Ocağı'nın lağvı ve yerine kurulan ordunun teçhizi sürecinde takip edilen yöntemde, II. Mahmud döneminde başlayan merkezî devlet anlayışını yansımalarını görmek mümkündür. Bu manada ülke genelinde oluşturulan bütün Asâkir-i Mansûre birliklerinin silah dahil tüm gereksinimi devlet merkezinden gönderilmesi benimsenmişti. Yeni bir ordu kurulması ve akabinde Redif Teşkilatı'nın tesisi ile asker sayısının hızla artması silah ve barut gibi stratejik maddelerin devlet kontrolünde olması gerektiğine inanan merkezî devleti, istemeyerek de olsa, Avrupa'dan askerî malzeme ve silah ithalatında bulunmak zorunda kalmıştır³⁷. 1830'lu yıllarda yeni ordunun donatılması ve Tüfekhane'nin kapasitesinin artırılması çalışmaları sırasında diğer Avrupa ülkelerinin arasında İngiltere'nin ön plana çıktığı anlaşılmaktadır³⁸. Diğer taraftan, Dolmabahçe'de Avrupa'daki üretim tarzı esas alınarak kurulan

---

hakkında bkz. David H. Finnie, *Pioneers East. The Early American Experience in the Middle East*, Cambridge, Massachusetts 1967, s. 64-81. Ali İhsan Gencer, "XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Denizciliği ve Amerika", *Türk Denizcilik Tarihi Araştırmaları*, İstanbul 1986, s. 33-47.

35 Ali İhsan Gencer, Ali Fuat Örenç, Metin Ünver, *Türk-Amerikan Silah Ticareti Tarihi*, İstanbul 2008, s. 50.

36 B. Zorina Khan-Kenneth L. Sokoloff, "Schemes of Practical Utility": Entrepreneurship and Innovation Among "GreatInventors" in the United States, 1790-1865", *The Journal of Economic History*, 53/2 (Jun., 1993), s. 297.

37 Gültekin Yıldız, *Neferin Adı Yok. Zorunlu Askerliğe Geçiş Sürecinde Osmanlı Devleti'nde Siyaset, Ordu ve Toplum (1826-1839)*, İstanbul 2009, s. 444-446.

38 Bu dönemde, İstanbul'da sürekli ikamet etmekte olan Bulak/Black adlı İngiliz tüccarın, hükümet nezdinde itibarı olmakla ön plana çıktığı görülmektedir. Başta silah ithalatı olmak üzere, yerli bir silah sanayiinin kurulması için İngiltere'den her türlü makinenin tedarikinde kendisinden istifade edilmiştir: Gültekin Yıldız, *Neferin Adı Yok...*, s. 449-454.

Tüfekhane'deki imalatın 1840 yılının sonunda hala beklentilerin altında seyrettiği anlaşılıyor.

Tanzimat Fermanı'nın ilanı sonrasında gerçekleştirilen askerî reformlar neticesinde Osmanlı Devleti'nin askerî malzemeye olan ihtiyacı da göreceli olarak artmıştır³⁹. Kendilerinden öncekiler gibi Tanzimat ricalinin de tam manasıyla görüş birliği içinde oldukları konulardan biri askerî reformların devamıdır. Tanzimat döneminde, özellikle Hasan Rıza Paşa ve Hüseyin Avni Paşa'nın seraskerlikleri sırasında Osmanlı kara ordusu teşkilatında niteliksel ve niceliksel bir dönüşüm yaşanmıştır⁴⁰. Harbiye'den mezun ilk Serasker olan Hüseyin Avni Paşa 1869'da kara ordusunda Prusya sistemine göre bir düzenlemede bulunmuştur. Bunun sonucunda, savaş sırasında istenildiği takdirde Osmanlı kara ordusu sayıca yedi yüz bin kişiden müteşekkil bir kuvvet çıkarabilecek esnekliğe kavuşmuştu. Esas mesele ise söz konusu miktardaki askerin teçhizatının sağlanmasıydı.

Osmanlı askeriyesi, Avrupa'daki teknolojik gelişmelere paralel olarak silahlarını iğneli sisteme çevirmek için çalışırken, *Tüfekhane*'de bulunan makinelerin bu iş için gerek kapasite ve gerekse donanım açısından yeterli olmadığını fark etmişti. Daha önce bahsedildiği üzere, II. Mahmud döneminde gösterilen hassasiyetin, bu dönemde de devam ettiği ve Avrupa'dan sürekli ithalat yapmak yerine yerli üretimin geliştirilmesine dikkat eden bir yaklaşım sergilendiği; böylece silah gibi önemli bir konuda dışa bağımlı olmaktan kurtulmanın hedeflendiği anlaşılıyor.

Tüfekhane'nin eksiklerini tamamlamak için Avrupa'dan 21 bin Sterlin değerinde makine satın alınması ve bu makinelerin getirilmesiyle, makine ve teçhizat yönünden eksik tamamlanarak, üretimin istenilen seviyeye çıkarılabileceği düşünülmüştü. Bu şekilde Avrupa'ya silah ithalatı bakımından olan bağımlılık hafifleyecekti. 16 Aralık 1868'te, istenilen makinelerin satın alınması kararı çıkmıştır⁴¹.

Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî'de yapılan görüşmelerde, Erkân-ı Harbiye Miralaylarından (Albay) Rıza Bey'in başkanlığında, Tophane-i Âmire Miralaylarından Rüstem ve Kaymakam Kamil beyler, *Tüfekhane* ustabaşı White, Top Fabrikası ustabaşı Iystori ve İngiltereli mühendis Tilar'dan oluşan bir komisyonun, makine alımı için Avrupa'ya gönderilmesi

39 Osmanlı Devleti'nde askere alma ve yapılan yasal düzenlemeler hakkında bkz. Mehmet Hacısalihoğlu, "Inclusion and Exclusion: Conscription in the Ottoman Empire" *Journal of Modern European History (Multi-Ethnic Empires: Conscription in Europe between Integration and Desintegration 1860-1918)*, 5/2007/2, s. 264-285.

40 Ali İhsan Gencer, Ali Fuat Örenç, Metin Ünver, *Türk-Amerikan Silah Ticareti Tarihi*, s. 41-47.

41 *BOA, İ. DH.*, 40693.

kararlaştırılır. Komisyon, Avrupa'dan süvari ve piyade silahları, top, tüfek ve değirmen makineleri satın almak üzere görevlendiriliyordu. Komisyon üyelerinin, satın alınması düşünülen malzemeler hakkında bilgi sahibi kişilerden seçildiği anlaşılmaktadır⁴².

Kurulmasından çok kısa bir süre sonra, Nizamiye askerinin mevcudunun 120 bin adet, şeshaneliden iğneliye çevrilen silahların miktarının ise Aralık 1868 itibarıyla 90 bin adet civarında olduğunun altını çizen Dâr-ı Şûra-yı Askerî, açığın kapatılması için 30 bin tüfeğe daha ihtiyaç olduğuna dikkat çekmişti. Avrupa'ya giden komisyonun 15 bin silah satın alması, kalan 15 bin tüfeğin ise sipariş olunan makine ve aletlerin getirilmesinden sonra yerli olarak üretilmesi şeklinde bir yol benimsenmişti⁴³.

Tophane için makine, alet-edevat ve silah satın almak üzere Avrupa'ya gönderilen Komisyon üyelerinden Miralay Rüstem Bey, Haziran 1869'da Amerika'ya geçerek, birtakım incelemelerde bulunmuştur⁴⁴.

Rüstem Bey Amerika'nın silah üretim teknolojisinde ne kadar ilerlemiş olduğunu anlatırken, İngiltere ile karşılaştırmalar yapmıştır. Buna göre, Amerika'da, söz konusu makineler oldukça mükemmel ve uygun fiyata imal edilmekteydi. Hatta İngiltere'de devlet ve özel silah fabrikalarında kullanılmakta olan makinelerin büyük çoğunluğu da Amerikan yapımıdır⁴⁵. Rüstem Bey'e göre, haftada ortalama 400 ile 500 arasında tüfek üretebilecek kapasitede makine alınabilmesi 38 bin Sterline mal olacaktır. Bu rakama, ayrıca gerek duyulacak altı bin Sterlin değerindeki alet ve edevat dâhil değildi. Yaptığı araştırmalar sonucunda, ihtiyaç duyulan makinelerin bir kısmının Springfield şehri yakınında Mister Amis adlı bir fabrika sahibinden satın alınabileceğini görmüştür. Rüstem Bey, Tüfekhâne için, Amis'ten, 32.775 Dolar (5220 Sterlin) tutarında yirmi adet makine satın alınması ve kalanının da yine burada imal ettirilmesi için izin istiyordu. Tophane Müşiri Halil Paşa, Rüstem Bey'in, özellikle Tüfekhâne'nin haftalık ortalama dört-beş yüz tüfek üretebilecek kapasitede organize edilmesi için daha fazla makine satın alınmasına gerek olduğu şeklindeki görüşüne katılmıyordu. Halil Paşa'ya göre bu kadar makinenin getirtilerek, kurulması ve çalıştırılması ile amelenin bunları kullanmayı öğrenmesi zaman alacaktı. Halil Paşa, bunun yerine, Rüstem Bey'in teklif ettiği yirmi makine dâhil olduğu halde toplam yirmi üç-yirmi dört bin liralık makinenin tedarik edilmesi; haftada dört-beş yüz tüfek üretmek için eksik kalan makinelerin

42 BOA, İ. DH, 40726, Lef 2.

43 BOA, İ. DH, 40725, Lef 1.

44 BOA, İ. DH, 41468, Lef 1.

45 Tophane Müşiri Halil Paşa'nın 20 Temmuz 1869 tarihli tezkiresi: BOA, İ. DH, 41468, Lef.

Tophane'de imal edilmesini önermekteydi. Halil Paşa, Tophane'de makine yapılması sırasında, amelenin uygulamayı göreceğini bunun da daha iyi yetişmelerine katkıda bulunacağına inanıyordu. Nitekim kendisinin görüşü yönünde bir emir çıkmıştır⁴⁶.

Rüstem Bey'e Mister Amis'ten yirmi makine alması ve ihtiyaç duyulan diğer makineleri de burada yaptırtması izninin verilmesinden bir ay sonra ilginç bir gelişme yaşandı. Şöyle ki Tophane Müşiri Halil Paşa, Babîlî'ye, malum makinelerin Amerika'da yakın zamanda iflas etmiş olan bir iki büyük silah fabrikasından yarı fiyatına temin edilebileceği hakkında Rüstem Bey'in haberini bildirmekteydi. Söz konusu makineler gayet mükemmel durumda olduğu için satın alınmıştı. Bu son gelişmelerin *Tüfekhane'nin* az bir masrafla kısa sürede geliştirilebilmesini mümkün kılması öngörülmüştü⁴⁷.

Albay Rüstem Bey yaptığı incelemelerle Amerikan silah sanayisini yakından tanımakta ve Osmanlı Devleti'nin bu ülkeden en iyi şekilde ve en az masrafla istifade etmesine çalışmaktaydı. Bu konuda en fazla yardımı ise şüphesiz Washington elçisi Blacque (Blak) Bey'den görmekteydi.

Albay Rüstem ve Washington Sefiri Blacque beyler Amerika'da bir taraftan Tüfekhane'nin ıslahı ve kapasitesinin artırılması için makine alımı yapmaktayken, aynı zamanda Mithat Paşa'nın haber verdiği⁴⁸ Amerikan Hükümeti'nin elinde İç Savaş (1861-1865) sırasında İngiltere'den satın alınanlardan kalan Enfield ve kendi üretimi Springfield tüfeklerini de kontrol etmekteydiler.

Rüstem Bey ilk olarak, Amerikan Hükümetinin Springfield'deki depolarında bulunan 114 bin Enfield tüfeğini incelemiştir. Konu hakkında Hariciye Nezareti'ne gönderdiği kapsamlı telgrafta Blacque Bey, söz konusu tüfeklerin silinerek temiz bir halde, takımlarıyla sandıklanmış şekilde hazır olduğunu bildiriyordu. Silahların muayenesi sırasında Rüstem Bey'in yanında, daha önce Enfield Fabrikası'nda ustalık yapmış olan White adlı bir müfettiş de hazır bulunmuştu. İncelemeler sonucunda silahların işe yarar olduğu anlaşılmıştı. Amerikan Hükümeti ile varılan anlaşma uyarınca, Boston'a kadar olan nakliye masrafları, gemi ücreti, sigorta ve navlun bedeli dahil, silahların tanesi 15 Frank 55 Santime mal oluyordu.

Blacque Bey, Springfield Fabrikası imalatı olup, Amerikan Hükümeti'nin satmak istediği ve Rüstem Bey tarafından yapılan muayene sonucu işe yarar olduğu görülen, Springfield tüfeklerinin fiyatının Amerikan Harbiye Nezareti'nden sorulduğunu, ancak bu silahlar için aşırı miktarda fiyat

46 29 Temmuz 1869 tarihli irade: *BOA, İ. DH, 41468, Lef 1.*

47 Halil Paşa'nın 29 Ağustos 1869 tarihli tezkiresi: *BOA, İ. DH, 41649, Lef 1.*

48 *BOA, A. MKT. MHM, 440/63.*

biçileceğinden korkmakta olduğunu bildirmekteydi. Harbiye Nezareti'nden, söz konusu silahların 10–12 dolar arası bir fiyatla satışa çıkacağı tahminen bildirilmiş; Blacque Bey ise bu silahlardan, arzu edildiği takdirde 300 bin kadar tedarik olunabileceğini, ancak Enfield silahlarıyla mukayese edildiği takdirde fiyat bakımından çok yüksek bulunduğunu belirtmişti.

Blacque Bey ayrıca, Amerikan Hükümeti anbarlarında Enfield tüfeklerinden tanesi 7 Dolara yeni 39 bin ve 3 Dolara silinmemiş, fakat parçaları mükemmel ve az kullanılmış 129 bin tüfeğin daha mevcut olduğu haber veriyordu. Söz konusu 129 bin Enfield tüfeğin, temizletilerek, tanesi beşer dolara satın alınıp o sırada Amerika'da, daha sonra Rusya, İsviçre, Memleketeyn ve Sırbistan'da kabul edilmiş olan "Peabody" usulüne dönüştürülebileceği, Rüstem Bey ve White tarafından teklif olunmaktadır. Bu durumda Blacque Bey'in hesabına göre devlet, tanesi 30–35 Frank civarında bir paraya, yeni sistem silahlara sahip olabilecekti⁴⁹.

Rüstem ve Blacque Beyler yürüttükleri bu kapsamlı araştırmada en ucuz, en yeni ve aynı zamanda kullanışlı silahların Osmanlı Devleti için satın alınmasına gayret etmekteydiler. Bunun için de merkezle sürekli irtibat halindeydiler. Yapılan çalışmalar neticesinde, Amerikan Hükümetinden öncelikle 114 bin Enfield ve 125 bin Springfield olmak üzere 239 bin tüfek satın alınmıştı⁵⁰. Silahlar Boston'dan gemilere yüklenerek, İstanbul'a gönderiliyorlardı.

Osmanlı Devleti'nin ilk etapta doğrudan Amerikan Hükümetinden satın aldığı bu tüfeklerin maliyetinin, miktar ve alınan silahların sistemleri göz önünde bulundurulursa, uygun olduğu görülecektir. Nitekim söz konusu 239 bin tüfek 1.351.442 Dolar tutmuş olup söz konusu meblağa her türlü masraf dahildir⁵¹.

125 bin Springfield için ise Amerikan Hükümetine, toplam 875.000 Dolar ödenmişti. Bu silahların satın alınması ve İstanbul'a sevki sırasında yapılan diğer masraflarla birlikte Osmanlı Devleti'ne toplam maliyeti ise 886.684 Dolar 26 Santim olmuştu⁵².

Netice itibarıyla Osmanlı Devleti, Amerika'dan satın alınan bu ilk parti silahların özellikle kontrol edilmesi ve nakliye sürecini başarılı bir şekilde yürütmüştü. Amerikan Hükümetiyle bu vesileyle kurulan yakın ilişki ve

---

49 BOA, HR. TO, 115/17.

50 Oral Sander, Kurthan Fişek, *ABD Dışişleri Belgeleriyle Türk-ABD Silah Ticaretinin İlk Yüzyılı (1829–1929)*, İstanbul 1977, s. 56–59.

51 BOA, İ. HR, 14346.

52 BOA, İ. HR, 14346, Lef 3.

fiyatın uygun olması gibi sebepler, Osmanlı Devleti'ni yeni silahlar almaya yöneltmiştir.

Amerikan Hükümetiyle sorunsuz bir şekilde gerçekleştirilen ilk silah alımı sonrası, Osmanlı Devleti'nin Blacque Bey'e 100 bin Springfield tüfeği daha alınması emrini verdiği anlaşılmaktadır⁵³.

Alınmasına karar verilen tüfekler ilk partideki Springfieldlerden farklı olarak yeni imal edilmiş olup Osmanlı Devleti'ne doğrudan fabrika çıkışı yapılmıştır. Söz konusu satış için Amerikan Başkanı'nın özel izni gerekmiş ve Aralık 1869 itibarıyla bu izin sağlanmıştır⁵⁴. Bu silahların, tanesinin 7 Dolar hesabıyla toplam 700 bin Dolara mâl olduğu ve parçalar halinde İstanbul'a gemilerle gönderildiği; en son 15.500 tanesinin de 3 Şubat 1870'de yola çıkarıldığı anlaşılmaktadır⁵⁵.

Türk-Amerikan silah ticaretinin geçiş döneminde, Başkan Grant* önemli bir yere sahiptir. Yukarıda görüldüğü üzere, Osmanlı Devleti'ne 100 bin yeni Springfield tüfeğinin devlet fabrikasından satılmasına izin veren Grant bununla da kalmayarak, ilk parti olarak satın alınan, kullanılmış Springfield tüfeklerinden 50 bin tanesinin de yine aynı şekilde depolardaki kullanılmamış tüfeklerden verilmesini sağlamıştır⁵⁶.

Aşağıdaki tabloda gösterildiği üzere, 19. yüzyılın ikinci yarısında İngiltere, Fransa, Belçika, Viyana ve en son olarak da Amerika'dan satın alınarak, İstanbul'a getirilen ağızdan dolar ve iğneli tüfekler ve tabancaların toplam sayısının, Ocak 1870 itibarıyla 550 bini bulduğu anlaşılmaktadır.

53 *BOA, İ. HR*, 14346, Lef 2; *HR. TO*, 115/28; *HR. TO*, 115/31.

54 *BOA, HR. TO*, 115/31.

55 *BOA, HR. TO*, 115/38.

* Amerikan İç Savaşı'nın kahramanlarından olan General Ulysses Simpson Grant, 1869 yılında Amerikan Başkanı seçilmiş ve ikinci dönem seçilmeyi de başararak 1877'ye kadar bu görevde bulunmuştur. Ulysses Grant görev süresi dolduktan sonra çıktığı dünya turu sırasında İstanbul'u da ziyaret ederek II. Abdülhamid'in konuğu olmuştur: Kansu Şarman, "General Grant İstanbul'da", *Popüler Tarih*, 46 (Haziran 2004), İstanbul 2004, s. 24-28; Ali Sönmez, "Ayastefanos Antlaşması'nın Gölgesinde ABD Başkanı Grant'ın Türkiye Ziyareti", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi/Journal Of Turkish World Studies*, XIII/1 (Yaz 2013), s. 37-55.

56 *BOA, İ. HR*, 14360.

OSMANLI DEVLETİ'NİN AMERİKA VE AVRUPA'DAN İTHAL ETTİĞİ TÜFEKLER (1864-1870) ⁵⁷									
Marka	Küçük Çaplı Sümgülü Enfield ve Springfield Tüfeği		İngiliz- Yapımı Küçük Çaplı Kasaturalı Tüfek		Viyana Yapımı Küçük Çaplı Kasaturalı Şeşhaneli Tüfek		Belçika Yapımı Revolver	Lefauchaux Yapımı Revolver	Amerika Yapımı Revolver
	Tür	Kapsüllü,ağızdan dolar	İğneli	K	İ	K			
Sipariş Verilen	412.240	44.926	66.000	6.000	50.000	*	13.300	20.000	12.000
İğneli sisteme dönüştürülen	225.880	*	58.754	*	33.992	*	*	*	*
Nizamiye Askerine Dağıtılan	165.955	246.906	6.748	6.775	12.826	33.992	13.297	19.994	6.858

---

57 BOA, Y. PRK. ASK, 6/64.

Tabloda Amerika'dan satın alınmış olan, ağızdan dolar 412.240 tüfeğin aslında 75.000'i Belçika'dan tanesi 60 Frank'a satın alınmış⁵⁸ olup Osmanlı Devleti, Amerika'dan 44.926'sı iğneli, 337.240'ı ağızdan dolar kapsüllü olmak üzere toplam 382.166 Enfield ve Springfield tüfeği satın almıştır⁵⁹. Bu tüfeklerden yaklaşık % 70'i daha sonra kuyruk takımı eklenerek, iğneli sisteme dönüştürülmüştür.

Yine tabloya göre, 66.000 İngiliz yapımı küçük çaplı kasaturalı tüfek satın alınarak 58.754 adedi (% 90'a yakını) iğneli sisteme çevrilmiştir. Keza satın alınan Viyana yapımı, küçük çaplı kasaturalı şeşhaneli tüfeklerin de % 65'ten biraz fazlası (33.992 adet) iğneli sisteme dönüştürülmüştür. Bu dönüşüm sırasında, toplam 318.629 tüfeğe, kuyruk takımı eklenmişti. Söz konusu silahların tamamına yakını Nizamiye askerine dağıtılmıştır.

Osmanlı askeri mahfillerinin bundan sonraki hedefi, bir taraftan söz konusu tüfeklerin ağızdan dolar tipte olanların iğneli sisteme çevrilmesi, diğer taraftan da tüfekler için gerekli mühimmatın tedarik edilmesi olacaktır.

Ağustos 1869'a gelindiğinde, iğneli sisteme çevrilmiş olan tüfeklerden üçte ikisi ordu merkezlerine gönderilmişti ve Harbiye Ambarında 91.500 iğneli tüfek kalmıştı. Bu sırada 239 bin küçük çaplı ağızdan dolar şeşhane tüfeği Amerika'dan satın alınmış ve 108.500 tanesinin iğneli Snider sistemine çevrilmesine karar verilmişti. Şeşhaneli tüfek ithal edilerek Tophane'de iğneli sisteme çevrilmesi sonucu Osmanlı hazinesi önemli bir tasarrufta bulunmuştur⁶⁰. Bu, dönemin Avrupa'sında yaygın olan bir yöntemdi. Osmanlı Devleti'nin rakibi Rusya da aynı tarihlerde bu yöntemle başvurmaktaydı⁶¹.

Tophane'nin elinde bulunan iğneli tüfek sayısı birden bire 200 bine ulaşınca bu sayıda silaha fişek imal edilmesi, öncelikle üzerinde durulması gerekli bir husus olarak görüldü. *Tophane Müşiriyeti* iğneliye çevrilen tüfeklerin ağızdan dolar tüfeklere göre dört misli daha fazla fişek sarf ettiğini, daha önce bir tüfeğe 600 fişek verilmekteyken, son durumda ordu merkezlerinden bir tüfek için en az bir sandık, yani 1000 adet fişek tahsis edilmesi yönündeki taleplere işaret ediyordu. Avrupa'dan ithalinin malî olarak pahalıya patlayacağı gerçeğinden hareketle, ilk etapta 91.500 iğneli

58 Ali İhsan Gencer, Ali Fuat Öreñ, Metin Ünver, *Türk-Amerikan Silah Ticareti Tarihi*, s. 101.

59 Bu tüfeklerden 114.000'i Enfield olup, tanesi 4 Dolar, 223.240'ise Springfield marka olup, tanesi 6 Dolardan satın alınmıştır.: *a.g.e.*, s. 48, Tablo 1.

60 *Vak'a-nüvis Ahmed Lûtfi Efendi Tarihi*, XII, haz. Münir Aktepe, Ankara 1989, s. 48.

61 Joseph Bradley, *Guns for the Tsar. American Technology and the Small Arms Industry in Nineteenth Century Russia*, Northern Illinois University Press, Dekalb, Illinois 1990, s. 102-103.

tüfeğin ihtiyacını karşılamak üzere 61.500.000 fişeğin yerli kaynaklar kullanılarak Tophane’de üretilmesi uygun görülmüştü (13 Aralık 1869)⁶².

Tophane’de iğneliye çevrilecek tüfeklerin kuyruk takımlarından 50 bini İngiltere’den, 150 bini ise Belçika’dan satın alınıyor, kalan 50 bin adedi ise Tophane’de üretilerek tüfeklere takılıyordu⁶³. Tophane Müşiri Halil Paşa, tüfek miktarının bu kadar artması karşısında mühimmat stokundan memnun değildi. Kırkağaç Fişekhânesi’nin kapasitesi sınırlı olup, günlük ancak 55-60 bin bokser fişeği üretilmekteydi. Tophane Müşiriyeti mühimmat stoklanması ve ihtiyacın sağlıklı olarak ve tam manasıyla karşılanmasına çok önem vermekteydi. Zira Kırkağaç’ın mevcut üretimi Tophane’de kuyrukları üretilip, değiştirilerek iğneliye çevrilen tüfeklerin ancak yarısına karşılık gelebiliyordu. Konu yetkililerce birçok kere görüşülerek, yüz elli bin tüfek için, şimdilik, yetmiş beş bin sandık fişek alınması kararlaştırıldı. Bu miktara, tüfek başına beş yüz atım, yani “tertib-i âdinin nısfı” oranında fişek tahsis edilmesi hesaplanarak ulaşılmıştı⁶⁴. Hazine’nin yükleneceği malî külfetin zamana yayılması için de fişekler, önce 48 bin sandık, sonra 27 bin sandıklık iki parti halinde satın alınacaktı.

İthal ikamesiyle, sorunu kısmen çözen Tophane, bir taraftan da Kırkağaç Fişekhânesi’nin kapasitesinin artırılması ve günlük 100-150 bin fişek üretebilecek makineler satın alınması düşüncesi içindeydi. Günlük 100-150 bin madeni fişeği üretebilecek kapasitedeki makinelerin kurulması için gerekli olan binaların, tasarruf için baraka şeklinde inşa edilmesi kararlaştırılmıştı⁶⁵.

Görüldüğü gibi, devlet silah sayısını artırmaktayken, aynı paralelde mühimmat miktarında bir açık vermemek için çalışmakta; bunu ise kısa vadede ithal ikamesi, uzun vadede ise Avrupa’dan gerekli makinelerin satın alınarak fişekhanelerin kapasitesinin artırılması şeklinde, yani kalıcı bir çözüme ulaşarak gerçekleştirmek fikrindeydi. Halil Paşa, Fişekhânenin süratle, gerektiği gibi genişletilmesi sonrasında belki de ikinci partide Avrupa’dan satın alınması planlanan fişeklere ihtiyaç kalmayacağını vurgularken, kalıcı çözümden yana olduğunu bir kez daha göstermektedir.

Sadaret tezkiresinde özellikle 75.000.000 fişeğin oldukça yüklü miktarda paraya mal olacağına dikkat çekilerek, konunun bir de Amerika’dan araştırılması, fişekhane için gerekli makinelerin alınması için çalışmaların bir an önce başlatılması ve inşaat işlerinin Tophane Müşiriyeti’ne havale

---

62 BOA, İ. DH, 42053.

63 BOA, İ. DH, 44243, Lef 2.

64 Halil Paşa’nın 12 Temmuz 1871 tarihli tezkiresi: BOA, İ. DH, 44243, Lef 1.

65 BOA, İ. DH, 44243, Lef 1.

edilmesi istenilmişti⁶⁶. Yapılan plana uygun olarak, günlük 100 bin bokser fişegi üretme kapasitesine sahip makinelerin bir süre sonra satın alınarak, Kırkağaç Fişekhanesi'nde üretime geçildiği anlaşılmaktadır⁶⁷. (bkz. Ek-Resim 1 ve 2).

Sonuç

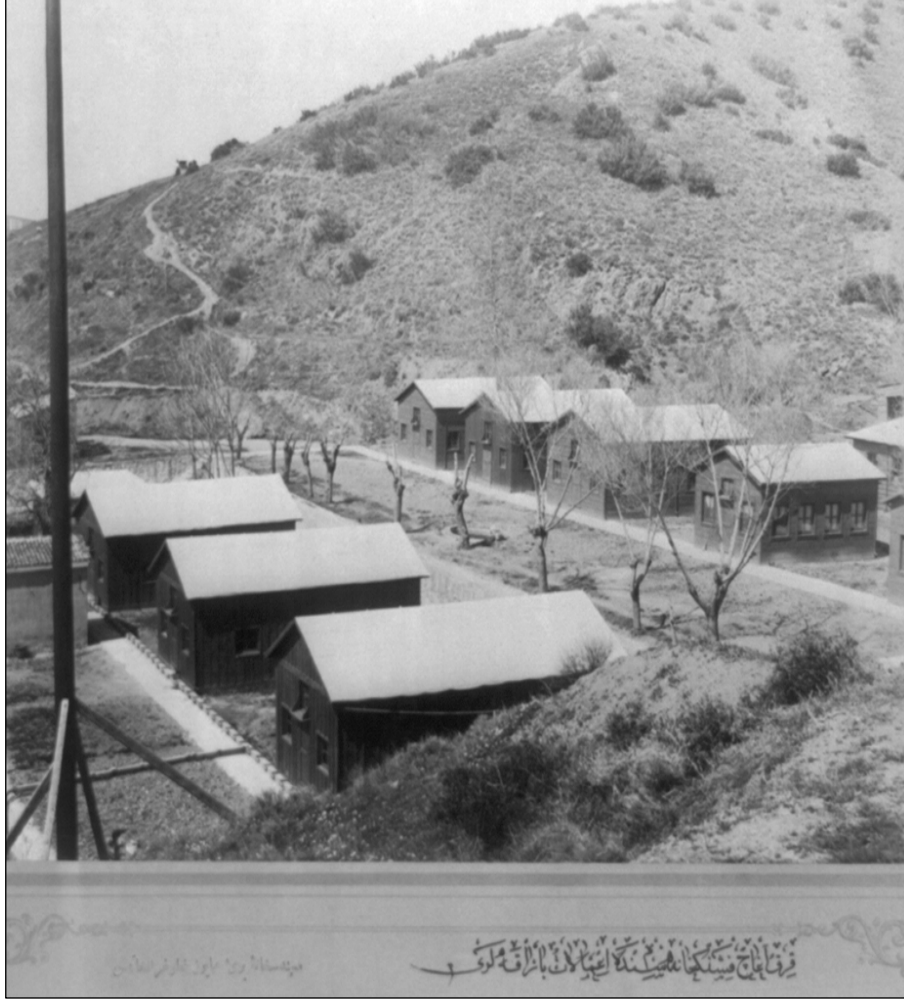
Türk-Amerikan silah ticaretinin bu ilk aşamasında doğrudan hükümetler arasında bir ticaret söz konusudur. Osmanlı Devleti ilk dönemde Amerika'dan ithal ettiği Springfield ve Enfield marka tüfekleri Tophane'de kuyruktan dolar sisteme çevirerek, önemli bir malî tasarrufta bulunmuştur. Bunun haricinde, Osmanlı Devleti, Amerikan hükümetinin kendi ordusu için ürettiği Springfield tüfeklerinin yeni sürümlerinden de satın almıştır. Asıl vurgulanması gereken, bu ilk dönemde söz konusu tüfeklerin Tophane'de üretilebilmesi için gerekli makinelerin satın alınarak, teknolojinin kendisinin transfer edilmesi yönündeki gayretlerdir. Ancak bir yandan dış tehditler karşısında biran önce donanmış bir ordu hazırlanması çabası, diğer yandan devlet adamlarının meseleyi tam manasıyla anlayamamaları gibi çeşitli nedenlerle; Amerikan silah sanayisinde yaşanan darboğaz ve iflasından eşliğindeki birçok silah şirketinin ellerindeki makineleri oldukça uygun fiyata satmak durumuna düşmelerine rağmen, söz konusu fırsat çok da iyi değerlendirilememiştir. Şüphesiz teknoloji transferinin, zamana ihtiyaç duyulan ve uzun vadede sonuçlar veren olan bir olgu olması, yaşanan birçok iç ve dış siyasi mesele karşısında acil önlemler ve çözüm arayışları içinde olan devlet adamlarının tercihlerini böyle bir yatırımdan yana yapmalarını engellemiş gibi görünmektedir. Bununla beraber, daha düşük maliyete sahip, büyük bilgi transferi gerektirmeyen ve kısa vadede sonuçlanan mühimmat üretimi hızla yerli olarak gerçekleştirmeye başlanmıştır. Bu da aslında dönemin devlet adamlarının fiili gelişmeler ve ihtiyaçlarla idealleri arasında nasıl bir ikilem içinde kaldıklarını göstermektedir.

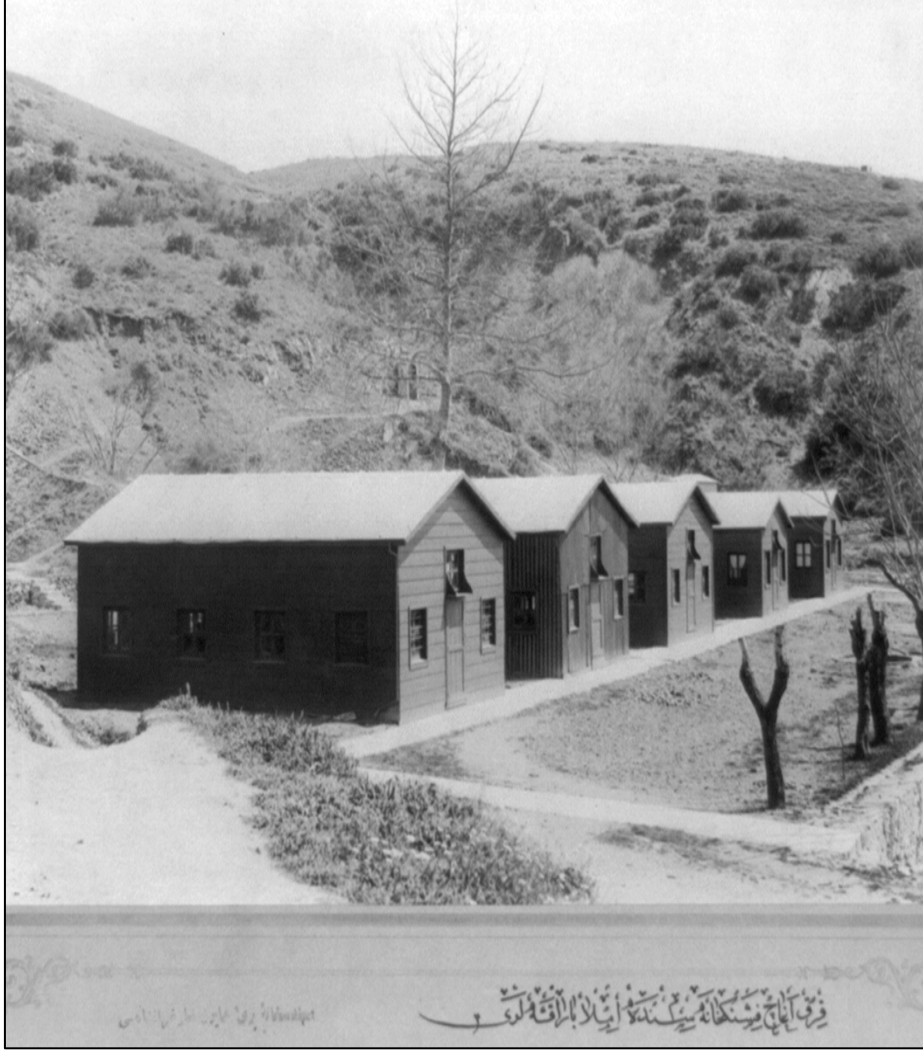
66 2 Ağustos 1871 tarihli Sadâret tezkiresi: *BOA, İ. DH, 44243*, Lef 2.

67 *BOA, İ. DH, 48977*, Lef 3.

Resim-1
Kırkağaç Fişekhanesi (Haliç Sütüce)

Resim-2
Kırkağaç Fişekhanesi Barakalarının Yakından Görünüşü

KAYNAKÇA**Arşiv Belgeleri**

BOA, İ. DH, 40693; 40725; 40726; 41468; 41649; 42053; 44243; 48977.

BOA, A. MKT. MHM, 440/63.

BOA, HR. TO, 115/17.

BOA, İ. HR, 14346; 14360

HR. TO, 115/28; 115/31; 115/38.

BOA, Y. PRK. ASK, 6/64.

Kitap ve Makaleler

BRADLEY, Joseph, *Guns for the Tsar. American Technology and the Small Arms Industry in Nineteenth Century Russia*, Northern Illinois University Press, Dekalb, Illinois 1990.

BUTTRICK, John, "The Inside Contract System", *The Journal of Economic History*, 12/3 (Summer 1952), s. 205-207.

CLARK, Jennifer, "The American Image of Technology from the Revolution to 1840", *American Quarterly*, 39/3, 1987, s. 431-449.

CUNLIFFE, Marcus, "America at the Great Exhibition of 1851", *American Quarterly*, 3/2 (Summer 1951), s. 115.-126

CURTI, Merle, "America at the World Fairs 1851-1893", *The American Historical Review*, 55/4 (Jul., 1950), s. 833-856.

ERHAN, Çağrı, "1830 Osmanlı-Amerikan Antlaşması'nın Gizli Maddesi ve Sonuçları", *Belleten*, LXII/234, Ankara 1998, s. 457-465.

ERHAN, Çağrı, *Türk-Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri*, Ankara 2001.

FINNIE, David H., *Pioneers East. The Early American Experience in the Middle East*, Cambridge, Massachusetts 1967.

FOREST G. Hill, "Formative Relations of American Enterprise, Government and Science", *Political Science Quarterly*, 75/3, (September 1960), s. 400-419.

FRIES, Russel I., "British Response to the American System: The Case of the Small Arms Industry after 1850", *Technology and Culture*, 16/3 (July 1975), s. 377-403.

GENCER, Ali İhsan, "XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Denizciliği ve Amerika", *Türk Denizcilik Tarihi Araştırmaları*, İstanbul 1986, s. 33-47.

- GENCER, Ali İhsan, Ali Fuat Öreñ, Metin Ünver, *Türk-Amerikan Silah Ticareti Tarihi*, İstanbul 2008.
- GRANT, Jonathan A., *Rulers, Guns and Trade in the Age of Imperialism*, London 2007.
- HACISALİHOĞLU, Mehmet, "Inclusion and Exclusion: Conscription in the Ottoman Empire" *Journal of Modern European History (Multi-Ethnic Empires: Conscription in Europe between Integration and Desintegration 1860-1918)*, 5/2007/2, s. 264-285.
- HICKS, James E., Fred Porter Todd, "United States Military Shoulder Arms, 1795-1935", *The Journal of the American Military History Foundation*, 1/2 (Summer 1931).
- HOUNSHELL, David A., *From the American System to Mass Production, 1800-1932: The Development of Manufacturing Technology in the United States*, Baltimore 1985.
- KHAN, B. Zorina, Kenneth L. Sokoloff, "Schemes of Practical Utility": Entrepreneurship and Innovation Among "GreatInventors" in the United States, 1790-1865", *The Journal of Economic History*, 53/2 (Jun., 1993), s. 58-97.
- MEIER, Hugo A., "American Technology and Nineteenth Century World", *American Quarterly*, 10/2, (Summer 1958), s. 116-130.
- MOSSE, W. E., "The End of the Crimean System: England, Russia and the Neutrality of the Black Sea, 1870-71", *The Historical Journal*, IV/2, 1961, s. 164-190.
- ÖREÑ, Ali Fuat, "1827 Navarin Deniz Savaşı ve Osmanlı Donanması", *Tarih Dergisi*, 46, Prof. Dr. Ali İhsan Gencer 'e Armağan-I, İstanbul 2009, s. 37-84.
- PINAR, Hayrettin, *Tanzimat Döneminde İktidarın Sınırları. Babîâli ve Hıdiv İsmail*, İstanbul 2012.
- ROSENBLOOM, Joshua L., "Anglo-American Technological Differences in Small Arms Manufacturing", *Journal of Interdisciplinary History*, 23/4 (Spring 1993), s. 683-698.
- SANDER, Oral, Kurthan Fişek, *ABD Dışışleri Belgeleriyle Türk-ABD Silah Ticaretinin İlk Yüzyılı (1829-1929)*, İstanbul 1977
- SELIG, Steven M., *Draughts The Henry Eckford Story*, Arizona 2008.
- Seyahatname-i Londra. Tanzimat Bürokratının Modern Sanayi Toplumuna Bakışı*, İnceleme, Çeviri, Çeviri Yazı: Fikret Turan, İstanbul 2009.
- SMITH, Merritt Reo, *Harpers Ferry Armory and the New Technology, The Challenge of Change*, New York 1980.

- SÖNMEZ, Ali, “Ayastefanos Antlaşması’nın Gölgesinde ABD Başkanı Grant’ın Türkiye Ziyareti”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi/Journal Of Turkish World Studies*, XIII/1 (Yaz 2013), s. 37-55.
- ŞARMAN, Kansu, “General Grant İstanbul’da”, *Popüler Tarih*, 46 (Haziran 2004), İstanbul 2004, s. 24-28.
- THOMPSON, Patrick Gaines, *Historical Importance of the Hall Breech Loading Rifle in the Development of the American System of Manufacturing, Mass Production, Interchangeability, and Industrial Education*, Texas Üniversitesi Doktora Tezi, 2002.
- USELDING, Paul J., “Henry Burden and the Question of Anglo-American Technological Transfer in the Nineteenth Century”, *The Journal of Economic History*, XXX/2, 1970, s. 312-337.
- ÜNER, Turgay, A., “Ottoman-American Trade During the Nineteenth Century”, *Osmanlı Araştırmaları/The Journal of Ottoman Studies*, III, İstanbul 1982, s. 189-246.
- Vak’a-nüvis Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi*, haz. Münir Aktepe, XII, Ankara 1989, s. 48.
- YILDIZ, Gültekin, *Neferin Adı Yok. Zorunlu Askerliğe Geçiş Sürecinde Osmanlı Devleti’nde Siyaset, Ordu ve Toplum (1826-1839)*, İstanbul 2009.

